

LA TRADICIÓ TEXTUAL DEL *REGIMENT DE LA COSA PÚBLICA* DE FRANCESC EIXIMENIS: UNA APROXIMACIÓ*

David Guixeras
Universitat de Girona

El Regiment de la cosa pública (d'ara endavant *Regiment*) de Francesc Eiximenis, obra política escrita l'any 1383 a petició dels jurats de València i després incorporada gairebé sense canvis¹ al *Dotzè del Crestià* (1385), ocupant-ne els capítols 357 a 395 que en constitueixen el tercer tractat, ens ha pervingut en tres manuscrits i dos incunables, tradició escassa i problemàtica. Els manuscrits són B (Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó, fons de Sant Cugat, 10), C (París: Bibliothèque Nationale, ms. esp. 9) i D (Vic: Arxiu Episcopal, 188), tots ells del segle XV, sense una datació ara per ara més precisable². Els incunables, els anomenaré P (Lambert Palmart, 1484) i R (Cristòfol Cofman, 1499). D'aquests cinc testimonis només l'últim, l'incunable Cofman, conté exclusivament el text del *Regiment*. Haurem de distingir, doncs, dos grups de testimonis: d'una banda, els tres manuscrits i l'incunable P, que ens transmeten els quatre primers tractats del *Dotzè*; de l'altra, l'incunable R, el qual reproduïria, segons una hipòtesi formulada per Massó i Torrents el 1910 i des de llavors mai posada en dubte ni tampoc

---

* L'autor d'aquest treball és des de gener del 96 becari de recerca de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, centre la secció filològica del qual porta precisament el nom de Francesc Eiximenis. Voldria agrair les observacions de Xavier Renedo i, molt especialment, de Sadurní Martí, sense els quals aquesta comunicació no hauria estat sinó una acumulació de perilloses suggestions i posteriors malentesos, per dir-ho proustianament. Els errors i les imprecisions, imputables en molts casos a una investigació que es troba encara en la seva fase inicial i, doncs, subsanables en el futur, són sempre responsabilitat de qui això signa.

¹ Cfr. Eiximenis (1927, pp. 7-8): "el text sofrí ben poques modificacions: algun lleuger retoc per a fer-lo més clar, alguna frase alterada; però en general hi fou tan servilment transcrit que fins hi va restar una al·lusió al *Terç del Crestià* com si es tractés d'una obra futura, amb tot i que havia estat escrit en 1384". La referència al *Terç* és al cap. 25, p. 144, lín. 6.

² Vegeu-ne les dades a Massó i Torrents (1991 (1909-1910), pp. 64-67). Aquest treball dóna notícia d'un manuscrit avui perdut que remuntaria a finals del XIV o principis del XV. La descripció sumària del còdex, del fons de l'Arxiu del Palau de Barcelona, és reproducció de la del P. Ignasi Casanovas, "Codecs de l'Arxiu del Palau", *Revista de Bibliografia Catalana*, Barcelona, 1906, VI, p. 6.

consolidada, un text independent identificable amb la còpia del *Regiment* que es podia llegir a la Sala del Consell³. És fent atenció a aquesta duplicitat que analitzaré primer el comportament de BCDP i només en segon lloc miraré d'integrar R al conjunt, a la llum d'un joc de variants que té en compte tothora els cinc testimonis. Aquest segon imprès, R, presenta una epístola proemial i una conclusió que haurien estat suprimides en incorporar el *Regiment* al *Dotzè* i que, segons tots els indicis, no ens han arribat en la seva redacció original, sinó molt interpolades. Caldrà estudiar aviat la naturalesa política, potser propagandística, de moltes d'aquestes interpolacions, bo i completant el panorama que Wittlin (1993) aconsegueix tan sols d'esbossar. L'edició crítica del *Regiment* haurà d'esporgar, a banda les addicions que precisen algunes dades (el cas de les citacions és paradigmàtic d'aquesta pràctica editorial) i altres minúcies singularitzadores que ara no fan al cas, les interpolacions comentades per Wittlin i també d'altres que l'erudit canadenc no recull, com ara la distinció que trobem al capítol 17 tocant als noms que reben els consellers de la cosa pública: mentre que R llegeix "los catalans los apellen consellers [...] los valencians los apellen jurats" (fols. eviiv - eviii_r), el lloc paral·lel de BCDP fa: "Los catalans los apellen consellers o ls apellen jurats"⁴. Aquesta manipulació, hem d'avaluar-la de costat amb l'inici també interpolat de la conclusió de l'epístola proemial: "poble valencia sia poble especial [...] nos nomena poble catala. Ans per special privilegi ha propri nom" (fol. bii_v). Una afirmació com a mínim sorprenent si la posàvem en la ploma d'un Eiximenis que escriu pocs mesos després de la seva arribada a València, però una idea que encaixa perfectament amb el complex clima polític finisecular que havia de desembocar en el conflicte agermanat⁵.

³ Vid. Massó i Torrents (1991, p. 69): "És molt probable que aquest manuscrit servís per l'impressió de 1499". Massó i Torrents transcriu el document que dóna raó de la còpia, de 1384: "De nos metets en compte de vostra data set lliures cinch sols vj. diners, los quals per vos, procedent deliberació vostra e nostra, foren despeses a menut en lo cost de un libre intitulat Regiment de la cosa pública... ço és entre pergamins, escriure, capletrar, e ligar, e cubertes del dit libre, e una cadena ab que està clavat en la taula de la escrivania de la Sala. E retenits &c, fiat et datum ut supra (xxxviij die Madii anno. a Natiuitate Domini M^o ccc^o lxxxiiij^o)"

⁴ Cito segons la meua edició provisional.

⁵ No és el propòsit d'aquests papers oferir mostres diverses d'una activitat manipuladora que, tot i semblar prou evident, no s'ha deixat capturar fins ara amb el llaç de les dades documentals incontestables: les que fan referència a la València de finals del XIV i les adscribibles a un *usus scribendi*, l'eiximenià, encara no il·luminat per un estudi de conjunt. A propòsit d'una tercera dada particularista –"aquesta terra ha llenguatge compost de diverses lengües que li son entorn / e de cascuna a retengut ço que millor li es / e ha lexats los pus durs / e los pus mals sonants vocables dels altres / he ha presos los millors", diu la bellesa 32 de l'endrea (fol. biir)–, vegeu el comentari de Rafanell (1994), p. 17: "Rubricada per Eiximenis, aquesta apologia regionalista hauria estat primerenca i desconcertant. Usurpada per la classe dirigent de València, esdevenia una hàbil maniobra política, legitimadora d'un –si se'm permet– 'fet diferencial', i plenament acordada amb la mentalitat tardomedieval". Aquesta tesi s'avé sens dubte amb la creixent singularització valenciana, dins l'entorn catalanoaragonès, del XV, ben estudiada en els seus detalls. No ens hi podem fer forts, malgrat tot: la investigació és a hores d'ara massa immadura; Germà Colon (1987, p. 49), i Marçal Olivar (1991, p. 178), s'han referit a la legitimitat de l'endrea del *Regiment*, per ells defensada amb vehemència; tanmateix, no han tractat el problema a fons i s'han limitat a contrarestar amb arguments apodíctics unes observacions que qüestionaven la coherència de dades massa puntuals.

Abans d'afrontar l'estudi de les variants m'interessa apuntar quatre coses en relació a la diferent qualitat textual dels incunables. A l'article a què he fet referència, Wittlin (1993, p. 443) extrema la hipòtesi de Massó i Torrents (1991, p. 64) i afirma sense suport documental que "Cofman, editant el *Regiment* l'any 1499, va transcriure el manuscrit encadenat a la Sala del Consell". Hi ha almenys dues objeccions a fer a aquesta tesi, enraonada però no pas raonada: en primer lloc, no s'hi avé la precarietat textual de R, improbable si es tractava de reproduir un manuscrit que, en la mesura que se n'havia de beneficiar el públic, hauria estat copiat amb cura i que hauríem de creure, si seguïem Massó i Wittlin, molt pròxim a l'autògraf del RCP⁶; segonament, esperaríem que Cofman explicités l'origen textual de la seva edició, avinentesa que havia de permetre de prestigiar l'obra a la manera de P, el colofó del qual fa saber que el text del *Dotzè* "es stat tret o empremptat del original [llegiu exemplar] que es en la sala d'la dita ciutat [València]", dependència que l'anàlisi ecdòtica confirma i que fa d'aquest imprès un testimoni preferible a qualsevol dels manuscrits conservats⁷. Per bé que en el seu magistral estudi sobre el primer segle de la impremta italiana, Paolo Trovato (1991) suggereix que una constatació d'aquest tipus s'ha de prendre sempre *cum grano salis*⁸,

---

⁶ El cas és que, un cop aïllades les intervencions editorials de rigor, R no ofereix mai lliçons preferibles a les del bloc dels altres quatre testimonis, ni ens permet tampoc corregir cap error comú a BCDP – còpies de còpies d'un arquetipus del *Dotzè* –, extrem aquest que Wittlin afirma perquè analitza malament les dades; cfr. Wittlin (1993, p. 444). D'altra banda, els camins filiatius traçats pels errors comuns són, com veurem de seguida, estranys al presumpte origen de R. Encara, si volíem que l'incunable Cofman derivés d'un manuscrit del *Regiment* copiat només un any després de la seva redacció, hauríem de preguntar-nos com és que el text va ser tan potinejat.

⁷ El colofó d'Eiximenis (1484) també fa present que el volum ha estat imprès "per prechs e instantia dels reverends e honorables senyors citadans". Cfr. Massó (1991, p. 66). Segons Berger (1987: 180), l'incunable del *Dotzè* és una primera mostra de l'activitat promotora del consell municipal de València, que va participar activament en el desenvolupament de la impremta local aportant "subvenciones [...] a los editores de una obra considerada de utilidad". El cost de la impressió (més de 200 planes de format *in folio*) explicaria tal vegada "que el ayuntamiento haya esperado quince años para imprimir la continuación lógica del *Regiment de prínceps* [= *Dotzè*], el *Regiment de la costa pública*". Berger no aporta cap evidència documental en aquest sentit, i R no du una informació paral·lela a la del colofó de P. Les interpolacions d'aquell imprès, en qualsevol cas, apunten una participació institucional. Eiximenis havia de ser, encara a finals del XV, un nom amb prestigi. Sobre el paper jugat pel menoret gironí en la política valenciana de finals del XIV i primers del XV, vegeu el treball clàssic d'Andrés Ivars, O. F. M (1989). Pel que fa a les Germanies, amb consideracions relatives a la condició de referent polític de què va gaudir Eiximenis entre els agermanats gràcies sobretot al *Dotzè*, vid. García Cárcel (19812) i Duran (1982), amb bibliografia complementària. Són extraordinàriament suggerents les afirmacions de Fuster (1968) i, molt especialment, de Fuster (1994).

⁸ Cfr. Paolo Trovato (1991, pp. 74-75): "Frequentissimo (e di solito inattendibile) è [...] l'annuncio di essere risalite all'originale". Fent referència a textos en vulgar, Trovato s'oposa a aquells "studiosi autorevole" segons els quals "la prassi editoriale del Quattrocento consistesse nel riprodurre fedelmente un manoscritto corrente e, per edizioni successive alla prima, nel seguire una delle stampe disponibili" (p. 104). Trovato es decanta més aviat per una pràctica consistent a col·lacionar diversos manuscrits amb l'*editio princeps* per preparar futures edicions d'una obra, pràctica que comportaria la introducció de correccions de tota mena. No altra cosa sembla haver fet l'editor de R.

la superior correcció global de P⁹ i uns usos lingüístics no intervinguts abonen la impressió del Pare Molins de Rei: “Moltes de les variants que distingeixen les dues redaccions i que fan que sigui més perfecta la del *Dotzè*, sembla que poden ésser atribuïdes a la imperfecció de l’edició del *Regiment* feta a València per Cofman [...] o bé a la imperfecció del manuscrit utilitzat” (1927, p. 9). El fet que l’incunable del *Regiment* inclogui una endreça i una conclusió que conserven substància eiximeniana sota l’acumulació d’interpolacions no és una dada prou significativa perquè privilegiem aquest testimoni per damunt dels altres¹⁰. Només en el cas de P, com hem pogut veure, tenim dades externes que permetrien donar confiança al text: Palmart afirma reproduir un manuscrit d’ús públic que es conservava a la Sala del Consell municipal, la mateixa que va reunir exemplars del *Regiment* i del *Primer*, el *Segon* i el *Terç* del *Crestià*. Un any abans, a la seva edició del *Primer* de 1483, l’impressor indicava que el text “es stat tret o empremtat del dit libre appellat crestia: lo qual és en la libreria del monestir de frares menors dela insigne ciutat de valencia” (Massó 1991, p. 53). Fa l’efecte que Palmart hauria estat un professional escrupolós en la transcripció del text i acurat o senzillament hàbil en la tria dels exemplars de tipografia¹¹: el manuscrit de la Sala del Consell en el cas del *Dotzè* o el del monestir de sant Francesc en el cas del *Primer* havien de ser testimonis ben pròxims a l’original, cronològicament i qualitativa. Fins hem de valorar la possibilitat, pel que fa a aquest últim, que hagués estat un apògraf, ja que Eiximenis, resident en aquell monestir, hauria pogut supervisar-hi la còpia.

---

⁹ Pel que fa als capítols 1-97 del *Dotzè*, editats a la tesi doctoral de Donna Rogers, l’aparat crític de la qual he revisat, són almenys tres els salts d’igual a igual en què incorren BCD, però no pas P.

¹⁰ Fóra del màxim interès determinar què ha de ser d’Eiximenis i què no se li pot atribuir versemblantment. La part inicial del proemi, la seva conclusió i fins la llista de vint raons que segueix s’avenen prou a la manera de fer del nostre autor; és a les 32 belleses que trobem alguns continguts de mal adjudicar a la seva ploma, però no podem estar segurs de res. El registre estilístic hi sembla uniforme; tanmateix, les impressions només fan algun servei en mans expertes. Pot ser que tota l’epístola proemial i la conclusió al tractat fossin interpolades perquè Cofman no va tenir accés a un manuscrit del *Regiment*? Això és del tot improbable, i la referència final “al procés de aquest libre”, en referència al *Dotzè* que havia d’acollir el tractadet, cal que sigui d’Eiximenis, que ja en tenia decidits els continguts: ho proven les remissions que fa el *Regiment* a capítols d’altres tractats, sempre escrits *a posteriori*. Les dades aportades per la *recensio* abonen com a conclusió més plausible que Cofman va consultar un manuscrit del *Regiment* diferent del de 1384, amb més errors acumulats, emparentat amb la branca C però anterior a les interpolacions d’aquest manuscrit, i que el va corregir amb un o més manuscrits de les branques BD o D, manuscrit amb el qual coincideix pel que fa a solucions modernitzadores que localitzem en uns capítols concrets de l’obra. Algunes lliçons, en nombre ben escàs, em fan pensar que Cofman també hauria tingut en compte l’incunable del *Dotzè*, si no és que es tracta d’errors poligenètics que comparteixen els tres manuscrits, possibilitat aquesta que, vist que el context no afavoreix l’error del copista, crec descartable.

¹¹ Interessats a aconseguir comandes regulars que els asseguressin una folgada supervivència en un sector fortament competitiu, els professionals de la impremta van pretendre accedir “al estatuto envidiable de impresor oficial de una colectividad. Palmart consiguí ser el proveedor titular de la Diputacio o Casa Cort”; cfr. Berger (1987, p. 112), que segueix José Enrique Serrano Morales, *Reseña en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia*, pp. 451-452. Cal no oblidar que Palmart va ser el primer impressor establert a València. Vid. un resum de la seva activitat a Delgado (1996, II, pp. 504-507).

La digressió, tot i que insegura en el fons i en la forma, em semblava necessària a fi de dibuixar la singular tradició textual del *Regiment*. Oferir-ne un *stemma codicum* provisional no és, en qualsevol cas, el mòbil del present treball. Voldria només confirmar les filiacions a la part baixa de l'arbre, prescindint d'entrar a considerar l'encaix de les tradicions particulars del *Regiment* i el *Dotzè*, obres que devien tenir vida independent, malgrat que de la primera no ens n'ha pervingut cap testimoni manuscrit. Amb aquesta finalitat –i m'excuso ara de fer notar la provisionalitat que s'adhereix a la maniobra reductiva– he seleccionat un conjunt, no exhaustiu però sí prou ampli, de 200 variants més o menys significatives que recorren els 39 capítols del *Regiment*. De l'anàlisi d'aquestes lliçons es desprenen els indicis que resseguiré a partir d'ara¹².

Són almenys quatre els errors conjuntius comuns a BD, que s'oposen a CP:

1) de Saül, rey de Israhel: no volch perdonar a mort a Jonatàs, son fil, per tal cant havia trencat son statut e son manament, *primo Regum* xiiii, sinó que lo poble per força ho obtench. E els emperadors havien aytal ley antigament
CPR : *om.* BD

2) los folls prínceps, quant negú no ls vol dir lur despler ne negun súbdit no és bastant de reptar-lus de fe, per tal, per grans infeeltats que fassen, no ho tenen a infeeltat, ans vénen a tanta oradura que no-s pensen que ells puxen ésser desleyals a negun CPR : feels BD

Podríem arribar a creure que BD incorren en el mateix error de forma poligenètica per atracció dels termes “fe”, “infeeltats”, “infeeltat”, fins i tot perquè la temàtica comuna als capítols XIII-XV és la fidelitat, quart dels fonaments de la cosa pública¹³. Vegem, però, els altres dos casos:

3) hom qui haja caritat [...] actén a bé de la sua ànima, la qual stà majorment en amor de la comunitat amada per amor de Déu CPR: amagada BD

4) La quinta cosa és que sobiranament esquius ergull, qui segons lo savi desperta bregues e vituperis e enveja e ira, que mares són de guerres e de bregues. E pensa tostemps [...] CPR : *om.* BD

Tant en aquest últim cas com en el primer l'error de BD podria respondre a un salt de línia no poligenètic, sinó transmès pel subarquetipus comú, que anomenaré α .

---

¹² Les variants estudiades, les reproduïxo classificades en un apèndix. Hi afegeixo algunes adiafories que permeten consolidar les conclusions textuais.

¹³ *Qui posa que lo quart fonament de la cosa pública és feeltat* (cap. XIII); *Qui posa diverses exemplis de fealtat* (cap. XIV); *Com los prínceps e los pobles se deuen servir feeltat entre si mateix e en quines coses, e dels mals consellers dels prínceps* (cap. XV). Copio l'enunciat de la meua edició provisional.

He localitzat un parell d'errors conjuntius comuns a CP, oposats en aquest cas a BD:

5) puis que nós tenim al cor que la guineu és entre nós, null temps no-ns bastaria cor de donar bon consell, tament-nos de sa deslealtat e mal vici BDR : lealtat CP

6) los fiscals [...] són scientment perseguïdors de lurs proïsmes (proïsmes R) e [...] són grans diffamadors, aportant públicament en juý crims sacrets o qui jamás foren fets ne pensats per aquells qui accusen BDR : propis mals CP

La separació de dues branques de testimonis, BD i CP, apareix confirmada per múltiples variants adiafores i algunes llacunes. BD comparteixen fins a nou salts del mateix al mateix i diverses llacunes que, sense ser errors comuns evidents, lesionen clarament el sentit del fragment¹⁴. No he localitzat omissions d'aquesta mena que relacionin entre ells testimonis d'una i altra família, tan sols un parell de *salts per homoioteleuton* que comparteixen BC i CD, errors probablement poligenètics.

Hi ha, d'altra banda, errors separatius que confirmen que B i D no són còpies directes ni indirectes l'una de l'altra i que P no deriva directament de C. Vegem-ne un exemple per a cada cas:

7a) Deu encara la bona ley ésser servada per tal car ella deliura los ignoscents, axí com dóna a entendre sent Paul, *Actuum* xxiii, e poneix aquells qui fan mal, majorment a la cosa pública CDPR : ignorants B posa que B

7b) Els errors separatius de D, una còpia molt descurada, en relació a B són nombrosíssims. El més evident es l'omissió d'un llarg fragment de l'avantpenúltim capítol, més de cinc pàgines a l'edició ENC (p. 174, lín. 5 - p. 178, lín. 20)

8) cavallers ne ciutadans [...] no-s curen de grans almoynes. Solament mercaders són grans almoyners e grans pares e frares de la cosa pública. BPR : *om.* CD

Resta analitzar el comportament de R. He constatat una freqüència més alta de lliçons coincidents amb les de la branca BD; ara: si no tenim errors comuns al grup BDR, sí n'hi ha, en canvi, de comuns a CPR. Penseu que els testimonis BR o BDR llegeixen 25 vegades contra CP o CDP (un 12'5% dels casos, sobre les 200 variants

---

¹⁴ És sabut el valor filiativ de les omissions no derivades d'homoioteleuton. Va emfasitzar-ne l'interès Ageno (1984, p. 66): "Sono generalmente errori significativi le lacune che tolgano senso al passo o rappresentino comunque un guasto nel contesto e che d'altronde non siano 'suggerite' al copista da un'identità di parole vicine, per es. le cadute casuali di un verso o di una riga".

que prenc en consideració), mentre que sembla no haver-hi cap lliçó mínimament significativa que agrupi CR, tot i l'abundància de lliçons que relacionen CPR. Els exemples (5) i (6) són significatius quant a la singularització de R, i en podríem adduir encara algun altre:

9) Si aquell negua veritat e pot ésser jamés provat lo contrari, ell ha a ésser açotat terriblament, ab boca avall B : boca avall DR : de bochavallons CP

No es pot descartar que R, un testimoni que modernitza o valencianitza constantment la llengua, llegís “de bochavallons” i modifiqués aquesta lliçó pel fet de ser estranya al dialecte local. No puc confirmar aquest extrem: no recullen el terme Alcover-Moll (1975²) i Joan Coromines (1981) no n'especifica l'abast geogràfic.¹⁵ En qualsevol cas, això no és important per al nostre propòsit.

Vegeu ara aquests exemples:

10) Los serrahins tenen altra manera axí mateix fort espetxada, e no y cal jurista [...] Si, donchs, tu vols proposar causa contra algun no-t qual que-l façes citar, mas tu ho diràs a la part, e dir-li has axí: ‘Vet que jo-m vaig clamar de tu’
BD : *om.* CPR

11) E si aytals acusacions ells fahien discretament e ab temor de Déu, e per zel de la cosa pública, lavors lur offici seria bo e lur accusar seria sancta obra e bona BD : *om.* CPR¹⁶

Sembla prou clar que ens trobem davant de dos errors comuns conjuntius entre CPR, probablement originats per un salt de línia que ja recolliria un subarquetipus comú a aquests tres testimonis, subarquetipus que anomenaré β . Cal tornar ara als exemples (5) i (6) per veure que tenen valor separatiu per a CP respecte de R. Sempre fent atenció exclusiva als errors comuns, la conclusió més coherent fóra afirmar que les lliçons que agrupen BDR o BR les transmeten els dos subarquetipus, α i β , i només les corromp la branca CP, i això probablement perquè l'editor de R es va adonar de l'error i va poder esmenar-lo amb la puntual consulta d'un testimoni diferent del seu model bàsic. Les

---

¹⁵ De tota manera, *de genollons* o *a genollons* és expressió viva a tot el territori. Cf. Alcover-Moll (1975, 6, 263, s. v. genollons).

¹⁶ En tots dos casos CPR testimoniaríen l'omissió d'una línia a l'antecedent comú. Si a (10) el sentit de CPR és prou clar i no es ressent de la caiguda del fragment, en el cas d'(11) l'atenció al context argumental i sintàctic confirma l'error. Segons Eiximenis, que cita sant Agustí sense identificar-ne el lloc, la correcció en la tasca del fiscal passa per denunciar només “aquells qui perjudiquen notablement a la cosa pública o a la potestat”. Així doncs, és clar que el “zel de la cosa pública” ha de presidir aquelles acusacions i que, juntament amb la discreció i la mesura, fa que l'ofici de fiscal sigui bo o beneficiós al comú de la gent; en canvi, la referència “per lur offici (de fiscal)” és poc clara i trenca la duplicació sintàctica i de sentit posterior (“lur offici seria bo e lur accusar seria sancta obra e bona”). Molins de Rei separa “seria bo” entre comes i entén com a subjecte d'aquest verb tot el fragment anterior: “si [...] offici”.

abundants lliçons singulars de B i C o les múltiples adiafories que relacionen en els més diversos sentits testimonis de les quatre branques (B/D/R/CP) són petjada textual de la dependència comuna a tots els testimonis per damunt dels subarquetipus, una connexió les característiques de la qual no estic en condicions de precisar ara. Caldrà estudiar més a fons el comportament dels testimonis a fi de projectar damunt l'*stemma* el grau de cohesió de la previsible doble tradició manuscrita del *Regiment*, la del text independent i la dels capítols incorporats al *Dotzè*, inaugurades amb un parell d'anys de diferència. Les conclusions provisionals que acabo d'oferir divergeixen notablement de les aportades per Donna M. Rogers, autora d'una edició crítica dels capítols 1-97 del *Dotzè*, a l'article en què proposa un *stemma codicum* per al conjunt de l'obra¹⁷.

Fixem-nos encara en un altre problema textual, ara plantejat per quatre de les diverses lliçons singulars de C:

12) Legim que com lo rey d'Aragó, en P[ere], digués a un seu servidor que "Ila va la ley hon vol lo rey", respòs-li un savi hom qui era present, e dix: "Hoc, mas no deu ésser rey qui no serva la ley". E aquesta manera tingueren los prínceps passats, car axí estret las servaven personalment que si mateix o altres, per cars que-ls fossen, donaven a tans grans penes, si per ventura faessen (veessen B) lo contrari, que era meravella a tot hom qui u veyá BDPR : com delinquier C

13) multiplicació de juristas nou fort a la cosa pública BDPR : *add.* e fa gran dany C

14) Mas en lo temps present és axí caiguda la cosa pública per lo mal regiment dels prínceps e dels regens BDPR : *add.* que tota nes anada a terra C

---

¹⁷ Malgrat que no podem assegurar encara que l'*stemma codicum* de la primera i la tercera parts del *Dotzè* hagin de coincidir—caldrà arribar abans a alguna certesa pel que fa a la tradició textual dels capítols del *Regiment* i, sobretot, estudiar si no va existir una transmissió per quaderns semblant a la confirmada en el cas del *Terç* per Renedo (1992) i generadora d'*stemmes* parcials—, hi ha alguna conclusió a l'article de Rogers (1995) que sembla precipitada. Sense aportar cap exemple contundent en forma d'errors comuns, Rogers considera que P deriva de l'original eiximenià, fa derivar els testimonis B i D de sengles arquetipus i situa C "at a generational level between that of BD and that of I (= P), because some of C's features seem to straddle the two generations" (p. 327). No és decisiu l'argument que Rogers addueix sobre aquest últim punt: "C's alternation between -ts and -u as the second person plural verb ending and its usual but not exclusive use of the old strong perfect forms", solució intermèdia que contrasta alhora amb els usos de BD (-ts i perfets forts sistemàtics) i I (= P) (-u i les formes analògiques del perfect feble). D'altra banda, Rogers apunta que "while B and C differ relatively little, D varies greatly from both of them" (p. 325). Reconeix que "D is extremely defective" (p. 326), i no puc sinó creure que aquesta naturalesa defectuosa, en no haver estat prou contrastada amb els altres testimonis, explica la distinció de dos arquetipus, un per a B i un per a D. Rogers afirma també que "B and I (= P) are reasonably uniform in their variants", base de la sospita que "the text of B might have been based on the original or on a carefully-done copy of it (I claims to have been based on the original)" (p. 326), sent aquest "original" no pas un hipotètic "autograph manuscript", sinó l'exemplar de la Sala del Consell utilitzat per Lambert Palmart per confegir la seva edició de 1484. Com hem pogut veure, pel que fa als capítols del *Regiment* les conclusions són ben diferents en aquest punt.

15) Déus entén a dissipar la comunitat aquella a qui dóna aytals regents que, com ells façen aytants mals com se volen e a qui·s volen e, ultra açò, lexen perir les leys, emperò no és hom al món qui per neguna via covinent remei hi puxa dar BDPR : no si fa contrast per negu C¹⁸

Tots tres exemples semblen prou rellevants i conviden a especular sobre possibles contaminacions amb testimonis i/o branques fantasmes. Cesare Segre, però, ja va advertir que les contaminacions havien de ser tan sols l'últim recurs davant de casos inclassificables¹⁹. I aquests no ho són: (12) i (15) podrien ser innovacions de C, que glossaria a (13) i a (14) “nou fort” i “caiguda”, respectivament. Noteu que la lliçó de (12) fa l'efecte de ser d'una simplificació i que en el cas de (15) el sentit és pràcticament el mateix en els cinc testimonis, però només a C la construcció sintàctica s'hi reconeix forçada.

Entre les connexions de R amb CP n'hi ha un parell que voldria aportar com a últims exemples:

16) en favor dels mercaders consella aquest doctor [Filògolos, moralista] als prínceps que·ls deffenen per mar e per terra e que sobiranament se guarden de agreujar·los per leudes o per peatges [...] Consella encara que en favor dels mercaders e en lur mercaderia lus sien fets privilegis e gràcies especials B : dels mercaders que de llur mercaderia D : de la mercaderia CPR

17) havem *Sapientiae, viii*: “Non possum esse continens nisi deus dederit”; e vol dir que negú no pot ésser continent, ço és cast, sinó per especial don de Déu BD : cast CPR

18) del regater, qui negú profit no aporta, ans tostemps hi és per ençercar lo gra, ço és per encarir·lo, [...] no és semblant B : enterrar lo gra ço es per encarir·lo D : encarir CPR

Si en el cas de (16) les lliçons de B i D podrien tenir origen poligenètic, perquè el context immediat afavoria la repetició del primer substantiu, tant (17) com (18)

---

¹⁸ Prèviament Eiximenis ha citat *Ecclesiastes* 10, 16: “Vae tibi, terra, cuius rex puer est, / Et cuius principes mane comedunt” (*Biblia Vulgata*, p. 612)

¹⁹ No ha perdut validesa la tipologia de les contaminacions, segons la seva modalitat i la seva intensitat, que podem llegir a l'article pioner de Segre (1961). Segre (1991, p. 13), recorda que l'acotació semàntica del concepte *contaminatio*, excessivament ample en l'obra de Paul Maas, és un èxit de la crítica lachmanniana. Convé treballar sempre amb la precaució que reclama Segre (1979, p. 68): “tutte le volte che il sistema è in gioco, tutte le volte che non si può ricorrere all'opposizione errore / lezione corretta, anche l'operazione ecdotica dev'esser portata nell'ambito del virtuale. Si tratta di proporre correzioni, ma non attuarle, di abbozzare ricostruzioni, ma lasciarle nell'ipotesi, di segnalare connessioni tra varianti, ma non concludere drasticamente”. Imprescindible també és la visió de conjunt que ofereix Blecua (1983, pp. 91-101), organitzada d'acord amb la cèlebre sentència de Maas: “Contra el veneno de la contaminación no es fácil encontrar remedios eficaces” (p. 94).

testimoniari en verssemblantment la incorporació de glosses marginals o interlineals –*breuior lectio potior*– al model comú, una pràctica que hauria deixat altres rastres en forma d'aparents adiafories. D trivialitzava l'última lliçó en substituir “ençercar” (acumular, procurar d'obtenir) per “enterrar”, que no fa ple sentit.

APÈNDIX

Testimonis del *Dotzè del Crestià*, I (parts I-IV)

- B Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (Sant Cugat, 10) (s. XV)
- C París, Biblioteca Nacional, Esp. 9 (s. XV)
- D Vic, Arxiu Episcopal, 188 (s. XV)
- P *Dotzè del Crestià*, València, Lambert Palmart, 1484
- R *Regiment de la cosa pública*, València, Cristòfol Cofman, 1499

1) BD

1.1) B i D deriven d'un subarquetipus comú α : errors conjuntius

1) (edició ENC, cap. VIII, p. 69, lín. 25-29)²⁰ de Saül, rey de Israhel: no volch perdonar a mort a Jonatàs, son fil, per tal cant havia trencat son statut e son manament, *primo Regum* xiiii, sinó que lo poble per força ho obtench. E els emperadors havien aytal ley antigament CPR : *om.* BD

2) (XV, 96, 10-16) los folls prínceps, quant negú no·ls vol dir lur despler ne negun súbdit no és bastant de reptar-lus de fe, per tal, per grans infeeltats que fassen, no ho tenen a infeeltat, ans vénen a tanta oradura que no·s pensen que ells puxen ésser desleyals a negun CPR : *feels* BD

3) (XXXVIII, 181, 9-13) hom qui haja caritat [...] actén a bé de la sua ànima, la qual stà majorment en amor de la comunitat amada per amor de Déu CPR : *amagada* BD

4) (VII, 64, 7-10) La quinta cosa és que sobiranament esquijs ergull, qui, segons lo savi, desperta bregues e vituperis e enveja e ira, que mares són de guerres e de bregues. E pensa tostemps [...] CPR : *om.* BD

---

²⁰ Dono la referència a l'edició del *Regiment* de Molins de Rei perquè el lector pugui ampliar el context del cas, però transcripció segons la meua edició provisional.

1.2) B no deriva de D

7a) (VIII, 70, 3-7) Deu encara la bona ley ésser servada per tal car ella deliura los ignoscents, axí com dóna a entendre sent Paul [...] e poneix aquells qui fan mal, majorment a la cosa pública CDPR : ignorants B : posa que B

1.3) D no deriva de B

7b) Omissió d'un llarg fragment de l'avantpenúltim capítol, més de cinc pàgines a l'edició ENC (p. 174, lín. 5 - p. 178, lín. 20)

2) CP

2.1) C i P deriven d'un subarquetipus comú ß: errors conjuntius i separatius respecte de R

5) (XIII, 87, 22-25) puis que nós tenim al cor que la guineu és entre nós, null temps no-ns bastaria cor de donar bon consell, tament-nos de sa deslealtat e mal vici BDR : lealtat CP

6) (XXXI, 163, 2-3) los fiscals [...] són scientment perseguïdors de lurs proïsmes (proïsmes R) e [...] són grans diffamadors, aportant públicament en juý crims sacrets o qui jamés no foren pensats per aquells qui accusen BDR : propis mals CP

2.2) P no deriva directament de C

8) (XXXIII, 168, 20-23) cavallers ne ciutadans [...] no-s curen de grans almoynes. Solament mercaders són grans almoyners e grans pares e frares de la cosa pública BPR : om. CD

3) CPR

3.1) C, P i R es remunten a un subarquetipus comú ß: errors conjuntius

10) (XXVIII, 154, 6-12) Los serrahins tenen altra manera axí mateix fort espetxada, e no y cal jurista [...] Si, donchs, tu vols proposar causa contra algun no-t qual que-l façes citar, mas tu ho diràs a la part, e dir-li has axí: 'Vet que jo-m vaig clamar de tu' BD : om. CPR

11) (XXXI, 162, 6-8) E si aytals acusacions ells fahïen discretament e ab temor de Déu, e per zel de la cosa pública, javors lur offici seria bo e lur acusar seria sancta obra e bona BD : om. CPR

16) (XXXIV, 169, 29-31) en favor dels mercaders consella aquest doctor [Filògolos, moralista] als prínceps que-ls deffenen per mar e per terra e que sobiranament se guarden de agreujar-los per leudes o per peatges [...] Consella encara que en favor dels mercaders e en lur mercaderia lus sien fets privilegis especials B : dels mercaders que de llur mercaderia D : de la mercaderia CPR

17) (IV, 50, 7) havem *Sapientiae, viii*: “Non possum esse continens nisi deus dederit”; negú no pot ésser continent, ço és cast, sinó per especial don de Déu BD : cast CPR

18) (XXXV, 172, 20-22) del regater, qui negú profit no aporta, ans tostemps hi és per ençercar lo gra, ço és per encarir-lo [...], no és semblant B : enterrar lo gra ço es per encarir-lo D : encarir lo gra CPR

3.2) P no deriva directament de C, les *lectiones singulares* del qual semblen no coincidir amb les lliçons previsibles de l'arquetipus

12) (VIII, 69, 6-16) Legim que com lo rey d'Aragó, en P[ere], digués a un seu servidor que “Illa va la ley hon vol lo rey”, respòs-li un savi hom qui era present, e dix: “Hoc, mas no deu ésser rey qui no serva la ley”. E aquesta manera tingueren los prínceps passats, car axí estret las servaven personalment que si mateix o altres, per cars que-ls fossen, donaven a tans grans penes, si per ventura faessen (veessen B) lo contrari, que era meravella a tot hom qui u veyá BDPR : com delinquier C

13) (XXVIII, 155, 21-22) multiplicació de juristas nou fort a la cosa pública BDPR : *add.* e fa gran dany C

14) (XI, 78, 10-11) Mas en lo temps present és axí caiguda la cosa pública per lo mal regiment dels prínceps e dels regens BDPR : *add.* que tota nes anada a terra C

15) (XI, 80, 1-7) Déus entén a dissipar la comunitat aquella a qui dóna aytals regents que, com ells façen aytants mals com se volen e a qui-s volen e, ultra açò, lexen perir les leys, emperò no és hom al món qui per neguna via covinent remei hi puja dar BDPR : no si fa contrast per negu C

3.3) R no deriva directament de C ni de P

Cfr. exemples (5) i (6)

4) Variants adiafores que consoliden la distinció de dos subarquetipus

(XIX, 112, 1-3) aquesta aytal sancta obra qui és mantenir la comunitat és fundada en la caritat que lo Salvador manà haver en tot cristianisma, ço és a tot cristià B : a tot cristianisme D : a tot crestia CPR

(I, 41, 28 - 42, 6) E parlant Víctor d'aquesta matèria en lo seu tractat [...] posà que la cosa pública havia cap, e aquest és aquell o aquells qui han lo regiment o senyoria [...] lo cor són los consellers o consolants B : los consellers o consellants D : los consellants CPR

5) Variants adiafores que corroboren la hipòtesi de l'arquetipus comú als cinc testimonis

9) (XXVIII, 154, 23-26) Si aquell negua veritat e pot ésser jamés provat lo contrari, ell ha ésser açotat terriblament, ab boca avall B : boca avall DR : de bochavallons CP

(XIV, 93, 21) Veges quanta feeltat havia a la cosa pública Marcus Regulurs, rey de Roma [...] B : Marcus Regulus rey de Roma (M. R. roma R) DR : Marcus rey de Roma CP

(XIX, 117, 24 - 118, 6) Diu Tul-li, libro tercio *De officiis* [...] que si dos savis estaven en la mar sobre una post e la i aperçebia que-l altre és pus profitós a la cosa pública, que aquell qui és menys profitós deu dar loch al millor si abdosos no-s poden aquí salvar, e açò per tal que per aquell estigua la cosa pública BP : estigua la cosa pública conservada C : estigua la cosa pública ferma D : estigua la cosa pública mills governada R²¹

6) L'editor de R s'hauria pogut servir del text de P per completar buits o incorporar innovacions mínimes

(XVII, 104, 5) Persaicus B : Prosaicus C : un filosof D : Prosaicus poeta PR

(XXIII, 134, 22-29) Zoroastes [...] com Déu l'hagués fet gran príncep e senyor, donà's a aquesta mala art de nigromància e per tal fon desbostat per Nin, rey de Nínive, e morí axí a mala mort, axí com havem a ensenyar en lo libre BC : axí [...] libre D : en lo. libre parlant qui fon cham fill de noe P : en lo huyten libre parlant qui fon cam fill de noe R

---

²¹ Però aquí podem endevinar que són B i P els testimonis que coincidirien a donar la lliçó de l'arquetipus: "estigua" (*stare* llatí) conté el valor semàntic dels diferents adjectius amb què C, D i R trivialitzen el lloc.

BIBLIOGRAFÍA

- AGENO, FRANCA BRAMBILLA (1984): *L'edizione critica dei testi volgari*, Padova, Editrice Antenore².
- ALCOVER, ANTONI M. - MOLL, FRANCESC DE BORJA (1975): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols. Palma de Mallorca, Moll².
- BIBLIA VULGATA (1994⁹): *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*. Alberto Colunga, O.P i Lorenzo Turrado, eds. Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 14.
- BLECUA, ALBERTO (1982): *Manual de crítica textual*, Madrid, Castalia.
- COLON, GERMÀ (1987): "Era valencià l'autor del *Curial*?", dins *Problemes de llengua a València i als seus voltants*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, pp. 43-53 [abans publicat a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXI, 1985, pp. 83-91].
- COROMINES, JOAN (1981): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, II, Barcelona, Curial / Caixa de Pensions 'La Caixa'.
- DELGADO (1996): Juan Delgado Casado, *Diccionario de impresores españoles (siglos XV-XVII)*, Madrid, Arco/Libros, 2 vols.
- DURAN, EULÀLIA (1982): *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial.
- EIXIMENIS, FRANCESC (1484): *Dotzè del Crestià*, València, Lambert Palmart.
- EIXIMENIS, FRANCESC (1499): *Regiment de la cosa pública*, València, Cristòfol Cofman.
- EIXIMENIS, FRANCESC (1927): *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino.Text, introducció, notes i glossari pel P. Daniel de Molins de Rei, O. M. Cap.
- FUSTER, JOAN (1968): "Poetes, moriscos i capellans. 1. Lectors i escriptors en la València del segle XV", dins *Obres Completes*, 1, *Llengua, literatura, història*, Barcelona, Edicions 62, pp. 317-508.
- FUSTER, JOAN (1994): "De les Germanies i els agermanats", dins *Obres Completes*, 2, *Llengua, literatura, història*, Barcelona, Edicions 62, pp. 95-158.
- GARCÍA CÁRCCEL, RICARDO (1981²): *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, Península.
- IVARS O. F. M, ANDRÉS (1989): *El escritor Francesc Eximénez en Valencia (1383-1408)*, ed. Pedro Santonja, Benisa, Ajuntament de Benisa.
- MASSÓ I TORRENTS, JAUME (1991): "Les obres de Fra Francesc Eximeniç (1340?-1409?). Essai d'una bibliografia", a *Studia Bibliographica*, Girona, Col.legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, pp. 41-72 [publicat originalment a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III, 1909-1910, pp. 588-692]
- OLIVAR, MARÇAL (1991): "La vajilla de madera y la cerámica de uso en Valencia y en Cataluña durante el siglo XIV", dins *Obra dispersa. Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari*, ed. Amadeu-J. Soberanas i Francesc Fontbona, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, pp. 165-182.
- RAFANELL, AUGUST (1994): "Les idees sobre l'apitxat de València a l'Edat Moderna", *Estudi General*, 14, 13-47.
- ROGERS, DONNA M. (1995): "A *stemma codicum* for Francesc Eiximenis' *Dotzè del Crestià*", dins *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages. Studies in Honor of Robert I. Burns S. J.*, I, Leiden-New York-Köln, E. J. Brill, pp. 322-324.

- SEGRE, CESARE (1961): “Appunti sul problema della contaminazioni nei testi in prosa”, dins *Studi e problemi di critica testuali*, Bologna, Commissione per i testi di lingua, pp. 63-67.
- SEGRE, CESARE (1984): “Critica testuale, teoria degli insiemi e diasistema”, dins *Semiotica filologia*, Torino, Einaudi, pp. 53-70.
- SEGRE, CESARE (1991): “Metodologia dell’edizione dei testi”, dins *Due lezioni di ecdotica*, Pisa, Scuola Normale Superiore.
- TROVATO, PAOLO (1991): *Con ogni diligenza corretto. La stampa e le revisioni editoriali dei testi letterati italiani (1470-1570)*, Bologna, Il Mulino.
- WITTLIN, CURT (1993): “L’edició del 1499 del ‘Regiment de la cosa pública’. Les revisions i ampliacions al text, a l’endrega i al comiat escrits per Francesc Eiximenis el 1383”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXIX, pp. 441-459.